Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- [ ] Coloured covers/ Couverture de couleur
- [ ] Covers damaged/ Couverture endommagée
- [ ] Covers restored and/or laminated/ Couverture restaurée et/ou pelliculée
- [ ] Cover title missing/ Le titre de couverture manque
- [ ] Coloured maps/ Cartes géographiques en couleur
- [ ] Coloured ink (i.e. other than blue or black)/ Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- [ ] Coloured plates and/or illustrations/ Planches et/ou illustrations en couleur
- [ ] Bound with other material/ Relié avec d'autres documents
- [x] Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin/ La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure
- [ ] Blank leaves added during restoration may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming/ Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.

- [ ] Coloured pages/ Pages de couleur
- [ ] Pages damaged/ Pages endommagées
- [ ] Pages restored and/or laminated/ Pages restaurées et/ou pelliculées
- [x] Pages discoloured, stained or foxed/ Pages décolorées, tachetées ou piquées
- [ ] Pages detached/ Pages détachées
- [x] Showthrough/ Transparence
- [ ] Quality of print varies/ Qualité inégale de l'impression
- [ ] Continuous pagination/ Pagination continue
- [ ] Includes index(es)/ Comprend un (des) index

Title on header taken from:/
Le titre de l'en-tête provient:

- [ ] Title page of issue/ Page de titre de la livraison
- [ ] Caption of issue/ Titre de départ de la livraison
- [ ] Masthead/ Générique (périodiques) de la livraison

- [ ] Additional comments:/ Commentaires supplémentaires:

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X		14X		18X		22X		26X		30X	
12X		16X		20X	✓	24X		28X		32X	

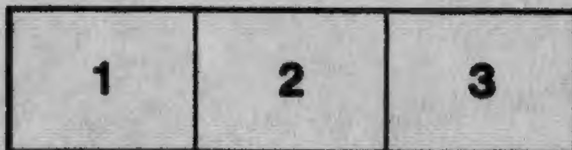
1
2
3

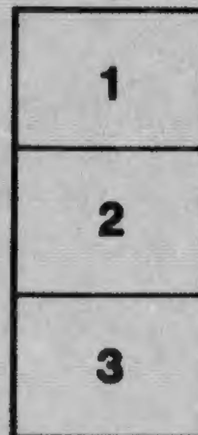
1
2
3

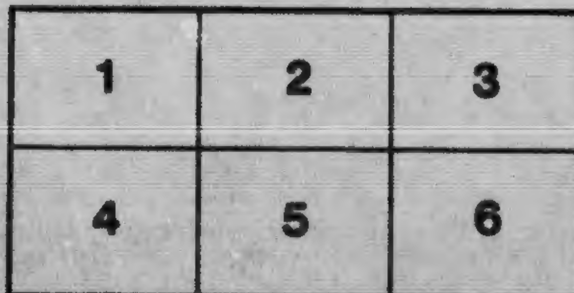
1
2
3
4
5
6

Фрідріх Енґельс

Розвиток Соціялізму від утопії до науки

(Переклав Мих. Лозинський.)

Ціна 15 цнт.

НАКЛАДОМ "РОБОЧОГО НАРОДА".
Вінніпеґ, Ман.
1917.

Фрідріх Енгельс.

Розвиток Соціялізму від утопії до науки.

(Переклав Мих. Лозинський.)

Ціна 15 цнт.

НАКЛАДОМ "РОБОЧОГО НАРОДА".
Вінніпеґ, Ман.
1917.

I.

Новочасний соціялїзм є що-до змісту передовсїм витвором з одного боку пануючого в сучасній суспільности клясового противеньства між маючими і немаючими, між капіталїстами і наємними робітниками, а з другого боку є він виразом пануючої в продукції анархії... Але щодо своєї теоретичної форми є він дальше йдучим, консеквентним розвитком прінціпів, виставлених великими французькими мислителями XVIII. столїтя. Як кожда нова теорія, мусів він передовсїм бути навязаний до попередного умового дорібку, хоч в сути річи його корінь лежав головно в метеріяльних економічних відносинах.

Великі люди, що у Франції просьвічали уми для грядучої революції, виступали самі скрайно революційно. Вони не признавали жадного зверхного авторітету, якого-б рода він не був. Релїґія, природні погляди, суспільність, державний устрій, все те підпадало найбезпощаднійшій критиці, все мусїло оправдати своє істноване перед суддею-розумом аби зречи ся його істнованя.

Мислячий ум був одиноким мірилом [illegible] правди. Був се час, коли, як каже Геґель, [illegible] сьвіт поставлено на голову,*) найперше в [illegible]

*) Наведем отсей уступ про французьку революцію:
"Думка, понятє, права набрали значіня за одним розмахом, і тому стара збруя неправди не могла нїяк опирати ся. Тепер заведено лад в дусї права, і на сїй підставі повинно від тепер все опирати ся. Як довго сьвітить на небі сонце, а довкола нього кружать планети, не бачили іще, аби чоловік став на голову, т. є. опер ся на ум і після того будував дійсність. Перший сказав Анаксаґорас, що сьвітом править нус, розум; але доперва тепер чоловік пізнав,

змислї, що людська голова і найдені її думками прінціпи зажадали стати підставою всеї людської діяльности і усуспільненя, а далї і в тім змислї, що дїйсність, суперечну з тими прінціпами, обернено на ділї від гори до долу. Всї дотеперішні суспільні і державні форми, всї одідичені понятя складано яко нерозумні в архів; сьвіт опирав ся доси лиш на пересудах; вся минувшість заслугувала лиш на співчутє і погорду. Доперва тепер засьвітило сьвітло земне, настало пановане розуму; забобони, несправедливість, привілеї, гнет мали бути від тепер усунені вічною правдою, вічною справедливістю, даною від природи рівністю і вічними правами чоловіка.

Тепер ми знаємо, що те пановане розуму не було нічим іншим, як ідеалїзованим панованем буржуазії, що вічна справедливість здійснила ся як буржуазійна юстиція, що рівність проявила ся горожанською рівністю перед правом, що одним з найважнїйших прав чоловіка проголошено горожанську власність, що держава розуму, суспільна умова Руссо війшла в житє і лиш могла війти в житє як буржуазійна, демократична република. Так само, як і їх попередники, не могли великі мислителї XVIII. столїтя вийти за границї, зачеркнені їх епохою.

Але попри противеньство між февдальною шляхтою і виступаючим в ролї речника решти су-

---

що ум повинен правити духовою дїйсністю. Був се чудовий схід сонця. Всї мислячі істоти святкували ту епоху. Високий настрій запанував в тім часї, ентузіязм духа пронияв весь сьвіт, немов-би доперва тепер мало прийти до примиреня божества зі сьвітом" (Hegel, "Philosophie der Geschichte", 1840, стор. 535).

Чи не був се найвисший час, против таких небезпечних для суспільности наук перевороту професора Ґеґеля пустити в рух закон против соціялїстів?!

спільности міщаньством істнувало загальне противеньство між визискувачами і визискуваними, між богатими лїнюхами і працюючими бідняками. Завдяки сїй обставині речники буржуазії могли уходити за речників не одної кляси, а всеї терплячої людськости. І іще більше. Від самого свого початку міщаньство було обтяжене противеньством. Капіталїст не може істнувати без наемного робітника, і в тім самім відношеню, в якім середновічний цеховий горожанин розвивав ся в новочасного буржуа, розвивав ся цеховий челядник і нецеховий наймит в пролетаря. І хоч в загалї міщаньство могло говорити, що в боротьбі против шляхти заступає рівночасно інтереси ріжних працюючих кляс того часу, то все таки при всїх великих міщанських рухах виступала самостійно та кляса, що була меньше або більше розвитим попередником пролетаріяту. І так підчас німецької реформації і хлопської війни виступають новохрестителї і Тома Мінцер, в великій англїйській революції Levellers, в великій французькій революції Babeuf.

Разом з тими революційними рухами неготової еще кляси стрічаємо відповідні теоретичні проклямації, в XVI. і XVII. столїтю утопійні описи ідеальних суспільних відносин, а в XVIII. столїтю вже прямо комунїстичні теорії (Morelly і Mably). Жадане рівности не ограничувало ся вже лише на політичні права, але розтягало ся також на суспільне положене одиниції; не лише клясові привілеї мали бути знесені, але також клясові ріжниції. Аскетичний, спартанський комунїзм, осуджуючий всякі житеві приемности, був першим з'явищем нової науки. Потім ідуть три великі утопісти: Saint Simon, у котрого буржуазійний напрям має побіч пролетарського ще деяке значіне, Fourie і Robert Owen, котрий, живучи в країнї найбільше розви-

неної капіталїстичної продукції і під вражінєм витворених нею противеньств, розвивав свої проєкти до усуненя клясових ріжниць, навязуючи безпосередно до француського матеріялїзму.

В усїх трьох спільне те, що вони не виступають речниками інтересів витвореного тимчасом історично пролєтаріяту. Як просьвітителї, хотять вони освободити не найперше одну клясу, але всю людськість нараз. Як ті, хотять вони завести пановане розуму і вічної справедливости але сей їх ідеал ріжнить ся о цїле небо від ідеалу просьвітителїв.Буржуазійний сьвіт,устроєний по прінціпам просьвітителїв, є для тих також нерозумний і несправедливий, і так само годить ся в архів опрокинених річий, як февдалїзм і всї давнїйші суспільні відносини. Правдивий розум і справедливість не запанували доси в сьвітї тому, бо нїхто їх не пізнав, як слїд. Недоставало якраз ґенїяльного чоловіка, котрий тепер появив ся, а котрий пізнав правду. Що він тепер появив ся, що правду як-раз тепер пізнано, не конечна подія, випливаюча з історичного розвитку і конечности, а чистий щасливий припадок. Таксамо міг він уродити ся перед 500 роками і защадити людськости 500 лїт ошибок, боротьби і терпіня.

Ми бачили, що француські фільософи XVIII. столїтя, які приготовляли революцію, апелюнували до розуму як до одинокого суддї всего істнуючого. Мала бути устроєна розумова держава, розумна суспільність, а все, що противило ся вічному розумови, мало бути безпощадно усунене. Ми виділи також, що той вічний розум не був в дїйсности нїчим иньшим, як ідеалїзованим розумом пересїчного міщанина, який тодї розвивав ся в буржуя. Коли-ж француська революція перевела в дїйсність ту суспільність і

ту державу розуму, показало ся, що новий устрій, хоч як раціональний супротив давнійших відносин, зовсім не єсть абсолютно розумним. Держава розуму розбила ся на кусні. Суспільна умова Руссо обернула ся в дійсність в часї террору, перед котрим міщаньство, поміщане на точції своїх полїтичних здібностий, втїкло найперше під крила коррупції дикторіята, а потім під охорону наполеонського деспотизму. Заповіджений вічний мир обернув ся в безконечну заборчу війну задля підбоїв. З суспільностю розуму також не було лучше. Противеньство між богатим і бідним, замість зникнути серед загального добробуту, заострило ся іще, завдяки усуненю цехових та інших привілеґій, які його угнетали, і церковних добродійних інституцій, які його злагоджували. Проголошена тепер за правду "свобода власности", освободженої з февдальних пут, обернула для маломіщанства і малоземельного селяньства в свободу,продати як-раз тим великим панам ту малу власність, придушену всемогучою конкуренцією великого капітала і великої земельної посїлости, т. є. обернула ся в освободжене від власности.

Розвиток промислу на капіталїстичних основах зробив бідність і нужду робучих мас услівем суспільного житя. Заплата готівкою ставала що-раз більше—як говорить Carlyle— одиноким звеном, яке лучило суспільність. Число проступків рік-річно росло. Февдальних проступків які давнїйше не лякали ся денного сьвітла, не знищено, лиш усунено на заднїй плян, а за тетим розкішнїйше зацвили буржуазійні проступки, дрімаючі доси в тишинї. Торговля перемінювала ся що-раз більше в ошуку. "Братерство" революційної девізи обернуло ся на дїлї в шикани і завидсть конкуренційної боротьби. Місце насильного гнету заняла корупція, місце меча

як першої суспільної сили—гроші. Право першої ночи перейшло від февдальних панів на фабрикантів. Проституція зросла ся в нечуваній доси мірі. Подруже лишилось законом признаною формою, як і давнійше, офіціяльним покривалом проституції, доповнивши ся до того численним ломанєм подружої вірности. Одним словом —в порівнаню з яркими обітницями просьвітителів показались "побідою розуму" осягнені суспільні і політичні порядки гірко розчаровуючими марами. Не було іще лиш людий, що сконстатували-б те розчароване, і ті люди появили ся на переломі столітя. 1802 р. появили ся женевські листи Saint Simon-a; 1808. р. побачив сьвіт перший твір Fourier-a, хоч підстава його теорії датуєть ся 1799. роком; 1. січня 1800 обняв Роберт Овен управу в New Lanark.

В тих часах капіталїстична продукція, а знею і противеньство між буржуазією і пролетаріятом, були іще дуже нерозвинені. Великий промисл в Анґлії доперва повстав, а в Франції не був іще звістний. А прецїнь доперва великий промисл розвивае з одної сторони конфлїкти, що роблять пекучою конечністю зміну способу продукції, усунене його капіталїстичного характера, конфлїкти не лише між клясами, витвореними великим промислом, але також між сотвореними ним продуктивними силами і формами виміни, — а з другої сторони витворює він як-раз в тих величезних продуктивних силах засоби до розвязаня тих конфлїктів. Коли-ж коло 1800. р. конфлїкти, випливаючі з нового суспільного ладу, доперва витворювали ся, то тим більше можна се сказати про способи їх розвязаня.

Коли бідні маси Парижа могли в часї террору на хвильку захопити пановане в свої руки і повести міщанську революцію до побіди навіть

над міщаньством, то тим вони лиш доказали, як неможливе було їх пановане на довший час серед тодішних відносин. Пролєтаріят, що допера виділяв ся з тих бідних мас як корінь нової кляси, іще зовсїм нездібний до самостійної полїтичної акції, представляв ся як угнетений, терплячий стан, котрому при його нездібности до самопомочи можна було номочи що-найбільше з боку, з гори.

Се історичне положенє опанувало також основателїв соціялїзму. Незрілому станови капіталїстичної продукції, незрілому клясовому положеню відповідали незрілі теорії. Розвязку суспільних задач, укриту іще в нерозвинених економічних відносинах, мав витворити ум. Суспільність давала лиш хиби, які усунути було задачею розуму. Ходило о винахід нової, досконалійшої системи суспільного ладу, котру треба було вщіпити в суспільність при помочи пропаґанди, а по змозї при помочи приміру. Отсї нові соціяльні системи були з гори засуджені на утопійність; чим дальше йшли вони в своїх подробицях, тим більше мусїли переходити в чисту фантастичність.

Зазначивши се, не задержимо ся ні хвилини на сій фантастичній сторонї, яка тепер зовсїм належить, до минувшости. Можемо се спокійно лишити лїтературним дрібним торговцям, сьвяточно вертїти ся коло тих фантастичностий, які тепер можуть лише бавити нас, і голосити про висшість своєї фільософії над тими "безумствами". Нас радше тїшать ґеніяльні думки і погляди, які прориваюгь ся всюди крізь фантастичну заслону, а яких не видять ті філїстри.

Saint Simon був сином великої революції; при її вибуху він не мав єще 30 літ. Революція була побідою третього стану, т. є. великої народньої маси, діяльної в продукції і торговлї,

над упривілеґійованими доси неробучими станами, шляхтою і духовеньством. Але побіда третього стану виявила ся швидко як виключна побіда малої части того стану, як здобутє політичної сили упривілеґійованою під суспільним зглядом його верствою, маючою буржуазією. А та буржуазія розвинула ся швидко таки підчас революції, то при помочи спекуляції сконфіскованими, а опісля проданими добрами шляхти і духовеньства, то при помочи ошуки, якої допускали ся на нації доставці для армії.

Якраз пановане тих шахраїв завело за директоріяту Францію і революцію над беріг пропасти і дало Наполеонови повід до його державного замаху. Таким чином противеньство між третїм станом а упривілеґійованими станами сформулувало ся в умі Saint Simon-а як противеньство між "робітниками і лїнюхами". Лїнюхи, се не лише старі властителї привілеґій, але також всї ті, що, не беручи участи в продукції і торговлї, жили з ренти. А робітники, се не лише наємні робітники, але і фабриканти, купці, банкирі. Що лїнюхи стратили здібність до духового проводу і полїтичного пангованя, се було ясне, а революція припечатала се. Що бідні не мали сеї здібности, на се Saint Simon видїв доказ в досьвідах з часу терору. Але хто мав управляти і панувати? Після Saint Simon-а наука і промисл, звязані новим релїґійним звеном, призначені на те, аби привернути розбиту від часів реформації єдність релїґійних поглядів; мало се бути очевидно містичне і строго єрархічне "нове христіяньство". Але наука, се були офіціяльні учені, а промисл, се були в першій лїнії активні буржуа, фабриканти, купці, банкирі. Вони вправдї повинні були перемінити ся в публичних урядників свого рода, в суспільних мужів довіря, але супроти робітників все таки за-

держати приказуюче, а навіть економічно вище становище. Банкирі мали бути покликані через управильнене кредита управильняти всю суспільну продукцію. Отсе понятє зовсїм відповідало часови, коли у Франції великий промисл, а з ним і противеньство між буржуазією а пролетаріятом находились ще в фазї повставаня. Але на що Saint Simon кладе особливий натиск, так се на те, що все і всюди ходить йому передовсїм о долю "найчисленнїйшої і найбіднїйшої кляси" (la classe la plus nombreuse et la plus pauvre).

Saint Simon кладе вже в своїх женевських листах тезу, що "всї люди повинні працювати". В тім самім творі знає він уже, що терористичне пановане було пановане́м немаючих мас. "Дивіть ся — кличе він до них — що стало ся у Франції в часї, коли ваші товариші там панували, вони витворили голод. "Але понимати французьку революцію як клясову боротьбу, і то не лише між шляхтою і міщаньством, але між шляхтою, міщаньством і немаючими, се було в 1802. роцї незвичайно ґеніяльним відкритєм. В 1816. р. називає він полїтику наукою про продукцію і віщує, що полїтика зродить ся з економії. Коли зрозумінє, що ономічний стан є підставою полїтичних ін туцій, находить ся тут лише в зародї, то все таки вже тут ясно висказана думка про заміну полїтичного правлїня над людьми, в заряд річами і управу продукційними процесами, т. є про "знесенє держави" на яке тепер накидають ся з таким криком. З такою самою висшістю над своїми ровесниками проклямує він 1814. р., безпосередно після входу злучених військ в Парижі, 1815. р., підчас стодневної війни, алїянс Франції з Анґлією, а в другій лїнії обох сих країв з Нїмеччиною як одиноку запоруку успішного розвитку і супокою про

аліянс з побідниками з під Ватерльо, на се треба було так само много відваги, як і історичної далекозорности.

Коли у Saint Simon-а стрічаємо ґеніяльну далекозорість, завдяки котрій находять ся в него в зароді майже всї не строго економічні думки пізнїйших соціялїстів, то у Fourier-а стрічаємо ся з блискучою правдиво по французьски, але через те і не меньше глубокою критикою істнуючого суспільного ладу. Буржуазію, її одушевлених пророків, з-перед революції і її заінтересованих пророків з пореволюції бере Fourier за слово. Безпощадно відкриває він матеріяльну і моральну нужденність буржуазійного сьвіта, наводячи і блискучі обіцянки давнїйших просьвітителїв про суспільність, що в нїй лиш розум панувати- ме, про цивілїзацію, що всім принесе щастє, про людську здібність до безграничного досконаленя, і гарно прикрашені фрази сучасних буржуазійних ідеольоґів; показує , яка найнужденнїйша дїйсність відповідає найбільше блискучим фразам, і засипає безпомічне фяско фрази їдкою іронією. Fourier не лише критик; його вічно весела вдача робить його сатириком, і то одним з найбільших сатириків всїх часів. Процвитаючу з упадком революції шахрайську спекуляцію і крамарскість тодїшної французької торговлї представляє він на причуд по майстерськи. Єще більше знаменита його критика полових відносин і становища женщин в буржуазійній суспільности. Він перший висказуеть ся, що в кождій суспільности степень жіночої еманципації є природною мірою загальної еманципації. Однак найбільше знаменитим являєть ся Fourier в своїм пониманю історії суспільности.

Дотеперішний її перехід дїлить він на чотири степенї розвитку: дикість, варварство, па-

триярхат і цивілїзацію. Ся послїдня сходить ся з т. зв. буржуазійною суспільністю, отже з суспільним устроєм, заведеним від XVI. столїтя. Fourier виказує, що всяке зло, якого допускало ся варварство простим способом, підніс цивілїзаційний устрій до зложеного, двозначного, лицемірного правила, що цивілїзація обертаєть ся в "ошибочнім круговороті", в противорічностях, які все на ново творять, не могучи їх поконати, наслїдком чого доходить до противних результатів, як ті, що до них стремить або удає, що стремить. Так пр. "в цивілїзації **виходить бідність з самого надміру".** Як видно, опановує Fourier діялектику з таким самим артизмом, як сучасний йому Геґель. З такою самою діялектикою підносить він супротив балаканя про необмежену людську здібність до доконаленя, що кожда історична фаза має свою реґресивну галузь, і приміняє сей погляд також до будучности всеї людськости. Як Кант бачить конець землї в природничих науках, так Fourier бачить конець людськости в історичнім дослїдї.

Коли у Франції оркан революції вимів країну, то в Анґлїї відбував ся тихший, але через те не меньше сильний переворот. Пара і нова машинерія перемінили мануфактуру в новочасний великий промисл і зреволюціонїзували всї основи буржуазійної суспільности. Оспалий розвиток мануфактурного періода перемінив ся в правдивий період бурі ,і навалу (Sturm und Drangperiode) промислу. Зі що-раз більшою скорістю відбував ся тут роздїл суспільности на великих капіталїстів і немаючих пролетарів, між котрими замість давнїйшого постійного стану вела непевну екситенцію неспокійна маса ремісників і дрібних торговців, найбільше флюктуюча часть населеня. Новий спосіб продукції находив ся ще на початку своєї проґресивної га-

лузи, еще був нормальним, правильним, одиноко можливим серед даних обставин, а вже тоді витворив разячі соціяльні недостатки. Бездомне населенє тиснуло ся в найгірших мешканях великих міст, всї традицiйні звязи походженя, патріярхального підчиненя родини — пірвали ся; робуча кляса, перенесена нагло в зовсїм нові обставини, з села до міста, від управи рілї до промислу, з постійних условин житя в непевні, що зміняли ся з кождим днем — деморалїзувала ся масами. Серед таких обставин виступив реформатором 29-лїтний фабрикант, чоловік з незвичайно дитячою простотою характеру, а рівночасно вроджений керманич людий, яких мало. Роберт Овен присвоїв собі науку матеріялїстичних просьвітителїв, що з одної сторони характер чоловіка є продуктом вродженої орґанїзації, а з другої тих условин, серед яких живе, особливо в періоді свого розвитку. Найбільше людий з його стану бачили в промисловій революції лиш замішанє і хаос, серед якого добре в мутній воді ловити рибу і швидко розбогатїти.

Він видів у ній нагоду, перевести в практику свою улюблену тезу, а тим самим ввести в хаос порядок. Се пробував він уже з успіхом в Manchester-і як управитель 500 робітників одної фабрики; від 1800. до 1829. року управляв він в тім дусї великою прядільнею бавовни в New-Lanark в Шотляндії, лише з більшою свободою дїланя і з успіхом, який здобув йому европейську славу. Населенє, що зросло постепенно до 2500 голов, зложене первісно з найріжнороднїйших і по найбільшій части сильно здеморалїзованих елементів,перемінив він в цїлком взірцеву кольонію, в якій піяньство, полїція, суди, процеси, опіка над бідними, потреба добродійности, були незвісними річами. А все те осягнув в той спо-

сіб, що поставив робітників в людянійші условини, а особливо постарав ся о старанне вихованє підростаючої ґенерації. Він був винахідником школи для малих дітий, яку завів вперве. Почавши з другого року житя, ходили діти до школи і так добре там бавили ся, що ледви можна було їх забирати до дому. Коли його конкуренти казали працювати 13—14 годин денно, робучий день в New-Lanark виносив 10½ годин. Коли бавовняна кріза спричинила 4-місячний застій, "сьвяткуючим" робітникам виплачувано дальше їх заробок. А при тім всїм вартість фабрики більше чим подвоїла ся і до недавна приносила вона властителям богаті доходи.

Всїм тим Owen не був вдоволений. Екзистенція, яку дав своїм робітникам, була в його очах еще далеко не людською; "люди були моїми невільниками"; релятивно корисні условини, в які їх переніс, були ще дуже віддалені від того, щоби дати змогу всесторонного раціонального роз витку характеру і ума, не говорячи вже про свобідну діяльність. "А все таки робуча частина тих 2500 людий продукувала для суспільности тілько правдивого богацтва, кілько ледви перед половиною столїтя могло витворити 600-тисячне населенє. Я питав себе: де дїваєть ся ріжниця між богацтвом яке споживає 2500 осіб, а тим, що його мусїло споживати 600,000?" Відповідь була ясна. Вона йшла на те, аби властителям фабрики давати 5% від основного капіталу, а крім того приносити їм над 300,000 фунтів штерлїнґів. А що відносило ся до New-Lanark, те ще в більшій мірі відносило ся до інших фабрик Анґлії. "Без того нового богацтва, яке витворили машини, не можна-б було перевести війн для упадку Наполеона і задержаня аристократичних суспільних прінціпів. А та нова сила була

твором робучої кляси"*) То-ж їй належали ся
і плоди. Нові могучі продуктивні сили, що слу-
жили доси лише для збогаченя одиниць і поне-
воленя мас, давали Owen-ови підставу для су-
спільного новотвору і були призначені, працю-
вати як власність всїх лише для спільного до-
бра всїх.

В такий чисто практичний спосіб, як плід —
сказати-б — купецького обчисленя повстав ко-
мунїзм Owen-а. Отсей характер, звернений на
практичність, задержує він скрізь. І так 1823. р.
проектує Owen усунене нужди в Ірляндії через
закладане комунїстичних кольоній [illegible] редкла-
дає точні обчисленя основного капіталу, річних
видатіків і доходів. В його дефінїтивнім пляні
будучности технїчне оброблене найменьших по-
дробиць виведене з таким значінем річи, що ко-
ли приняти його метод суспільної реформи, то
против детайлїв не можна майже нічого заки-
нути навіть з фахового становища.

Перехід до комунїзму був зворотом в житю
Owen-а. Доки він виступав лиш як філянтроп, то
збирав лиш богацтво, признане, честь і славу.
Він був найпопулярнїйшим чоловіком в Европі.
Не лише люди з його стану, але також державні
мужі і князї слухали його з признанем. Та коли
виступив він зі своїми комунїстичними теоріями,
медаль відвернув ся на іншу сторону. Передо-
всїм три великі перешкоди: приватна власність,
релїгія і сучасна форма подружя замикали йо-
му дорогу до суспільної реформи. Він знав, що
його жде, коли ударив на них: загальна, погор-
да зі сторони офіціяльної суспільности, повна

*) Із "The Revolution in Mind and Practice".
Є се меморіял, звернений до всїх "червоних републїканців,
комунїстів і соціялїстів Европи", пересланий французько-
му провізоричному правительству з 1848. р., а також "ко-
ролевій Вікторії і її одвічальним дорадникам".

утрата його соціяльного становища. Але се не здержало його, щоб не вдарити на них безглядно. І стало ся те, чого він сподївав ся. Прогнаний з офіціяльної суспільности, промовчаним пресою, збіднілий через невдачні комуністичні проби в Америці, на які пожертвував весь свій маєток, звернув ся прямо до робучої кляси і працював між нею ще 30 літ. Всї суспільні рухи, кождий дійсний поступ, що відбув ся в Анґлії на користь робітників, звязаний з іменем Owen-a. І так після 5-лїтної праці перепер він 1819. р. перший закон для ограниченя роботи женщин і дїтий по фабриках. Був головою першого конґресу, на котрім трейд-юніони всеї Анґлії з'єдинили ся в одну велику робітничу спілку. Завів як перехідні форми до повного комуністичного устрою суспільности з одної сторони кооперативні товариства (консумційні і продуктивні товариства), які з того часу дали по крайній мірі практичний доказ, що і купець і фабрикант, се бідні люди; а з другої сторони базари праці, інституції для виміни продуктів праці при помочи паперових гроший праці, що їх одиницею була година праці, — інституції, що мусїли упасти, але були предтечею о много пізнїйшого вимінного банку Proudhon-a, від котрого якраз тим ріжнили ся, що не становили універсального способу на все суспільне зло, а лиш перший крок до богато радикальнїйшого перестрою суспільности.

Сьвітогляд утопістів опановував довго соціялістичні понятя XIX. столїтя, а по части опановує їх і доси. Його признавали до недавна всї французькі і анґлїйські соціялїсти, до него належить також давнїйший нїмецький комунїзм аж до Weitling-a включно. Для всїх них соціялїзм є виразом абсолютної правди, розуму і справедливости, і треба його лиш відкрити, щоб

його сила підбила сьвіт. А що абсолютна правда независима від часу, місця і людського історичного розвитку, то се лиш чистий припадок, де і коли її відкриєть ся. При тім абсолютна правда, розум і справедливість у кождого основателя відмінна; а що в кождого з них спеціяльний рід абсолютної правди, розуму і справедливости залежний від його субективного ума, його житевих условин, степеня його знаня і вправи в думаню, то в тім конфлікті абсолютних прад неможлива ніяка інша озрвязка, як лиш вигладити їх одну о другу. З того не могло нічого іншого вийти, як еклектичний пересічний соціялїзм в своїм роді, який в дійсности і панує в головах найбільше соціялїсти .них робітників Франції і Анґлії, якась мішанина о найріжнороднійших відтїнках з ріжних критичних висказів, економічних тез і суспільних образів будучности ріжних основателів сект, мішанина, яка тим лекше складаєть ся, чим більше в струї дебати обтирають ся в поодиноких складових частях острі кінції означености, як рінь в потоці. Щоби з такого соціялїзму вчинити науку, тбера було його поставити доперва на реальну почву.

II.

Між тим побіч і після французької фільозофія XVIII. століття повстала новійша нїмецька фільозофія, що найшла своє заокруглене в Геґелю. Її найвисша заслуга полягає в тім, що вона на ново приняла діялективну як найвисшу форму думаня. Старинні грецькі фільозофи були всї вродженими, природними діялектиками, а найунїверсальнїйша голова між ними, Арістотель, розбирав навіть найістотнїйші форми діялектичного думаня. За те новійша фільозофія, хоч і тут діялектика мала сьвітлих заступників (пр. Декарт і Спіноца), брила особливо під анґлїйським впливом що раз дальше в т. зв. метафізичний спосіб думаня, якого держали ся також майже виключно Французи XVIII. століття, особливо в своїх спеціяльно фільозофічних працях. Поза властивою фільозофією вміли вони також творити мистецькі твори, коли згадати лиш про братанича Raumeau Didorot-а і про розвідку про початок нерівности між людьми Руссо. Ми подамо тут коротко суть обох методів.

Коли природу або людську історію або нашу духову діяльність піддаємо думаючій обсервації, то найперше представить ся нам образ безконечного з'єдиненя звязий і перемін, в якім нїчого не остає тим, чим, де і як воно було, але все рушаєть ся, зміняєть ся, повстає і проходить. Отже найперше бачимо загальний образ, що в нїм подробиці меньше чи більше відступають ще на заднїй плян, ми дивимо ся більше на рух, на переходи, звязи, як на те, що рушаєть ся, переходить і вяжеть ся. Сей первісний, наївний, але в своїй сути правдивий сьвітогляд властивий старинній грецькій фільозофії, а я-

сно висказав його в-перве Геракліт: все істнує і не істнує, бо все пливе, находить ся постійно в зміні, в повставаню і минаню. Але сей погляд, хоч влучно обнимає загальний характер всего образу з'явищ, не вистає для поясненя подробиць, що з них зложений весь образ, а доки ми не знаємо тих подробиць, то не маємо ясного понятя і про весь образ. Щоб пізнати ті подробиці, мусимо їх вилучити з їх природної або історичної звязи і розглядати кожду з окрема, по їх прикметам, по їх спеціяльним причинам і впливам і т. п. Се в першій мірі задача природничих наук і історичного розслїду, — галузи, які з дуже слушних причин займали у клясичних Греків лише підрядне становище, бо-ж вони мусїли передовсїм збирати для сеї цїли матеріял. Доперва коли природний і історичний матеріял зібраний до певного степеня, можна приступити до критичного розбору, порівнаня, зглядно подїлу на кляси, ряди і роди. Початки ексактного природничого розслїду розвивають про те дальше доперва Греки александрійського періоду,а пінїйше,в середних віках,Араби;дійсно природнича наука датуєть ся доперва від другої половини XV. столїтя, і від тепер робить вона що-раз більші поступи. Розкладанє природи на поодинокі части, сортованє ріжних процесів і предметів в природї в означені кляси, розслїд нутра органїчних тїл по їх ріжнородним анатомічним формам, се основні услівя тих величезних поступів, що їх в пізнаню природи принесли чотири послїдні столїтя. Але з того лишила ся нам привичка, предмети і процеси в природї понимати в їх одинокости, поза великою загальною звязию, отже-ж в їх руху, лише в застою, не як змінні в своїй сути, лиш як постійні елементи, не в їх житю, але в смерти. А коли сей метод перейшов з природничих наук до фільозо-

фії, чого доконали Bacon і Locke, витворив специфічну появу послїдних столїть, метафізичний метод.

Для метафізика річи і їх умові відтиски, понятя суть відокремленими, постійними, мертвими, раз на все даними предметами розслїду, які треба розбирати один за другим і без другого. Його думка витає в противенствах, яких не можна погодити, в його мові чуємо лиш "так" і "ні", а що поза сим, се зле. Для нього якась річ або істнує або ні, таксамо не може бути річ рівночасно сама собою і якоюсь иньшою. Позитивне і неґативне виключають ся абсолютно взаїмно, таксамо противорічать собі причина і наслїдок. Отсей спосіб мисленя для того здаєть ся на перший погляд як найяснїйшим, бо є продуктом т. зв. здорового людського розуму. Однак здоровий людський розум, — хоч в чотирох стїнах домашнього житя се вельми шановний добродій, — дізнає дивних пригод, коли пустить ся в далекий сьвіт розслїду; а метафізична точка погляду, — на як широкім поли відповідно до природи предмета не була-б вона оправдана а навіть потрібна, — все мусить швидше чи пізнїйше дійти до границї, поза котрою стає односторонною, загвожденою, абстрактною і запутує ся в непоборні противорічности, бо за поодинокими річами забуває їх звязь, за їх істнованєм їх початок і конець, за їх супокоєм їх рух, бо за деревами не бачить лїса. В щоденнім житю знаємо пр. і можемо зовсїм певне сказати, чи яке зьвіря істнує чи ні; однак при точнїйшім розслїдї пізнаємо, що се часами страшно замотана справа, як се дуже добре знають правники, котрі даром мучили ся, аби відкрити раціональну границю, від котрої убійство дитини в материнім животї є злочином; так само неможливо означити момент смерти, бо фізіольо-

ґія доказує, що смерть не є подією одноразовою, одної хвилї, але дуже повільним процесом. Так само кожда орґанїчна істота в кождій хвили є та сама і не та сама; в кождій хвили є вона матерії, які побирає з внїшного сьвіта, а ви переробляє діляє з себе иньші, в кождій хвили завмирають клїтини її тїла, а творять ся нові, так що по довшім чи коротшім часї матерія того тїла зовсїм відновлена, заступлена иньшими матеріяльними атомами, отже кожда орґанїчна істота є усе та сама, а однак иньша. При докладнїйшій обсервації пізнаємо також, що оба бігуни противеньства, позитивний і неґативний, суть таксамо нероздільні як і протилежні, і що мимо всего противеньства виповняють ся взаїмно; таксамо бачимо, що причина і наслїдок, се понятя, що лише в приміненю до поодинокого випадку мають значінє як такі, але коли поодинокий випадок розбирати в його звязи зі всім сьвітом, то сходять ся і розкладають ся в унїверсальнім круговоротї, де причини і наслїдки безнастанно міняють своє місце, де те, що тепер або тут є наслїдком, стає там або опісля причиною і навідворот.

Всї ті процеси і методи не входять в рамки метафізичного думаня. Але для діялектики, котра річи і їх понятя понимає в їхнїй звязи, з'єдиненю руху, початку і кінци, такі процеси, як висше наведені суть лиш потвердженем її метода. Природа, се проба для діялектики, і новочасним природничим наукам треба признати, що вони для сеї проби дали незвичайно богатий, щоденно зростаючий матеріял і доказали, що в природі, в сїй послїднїй інстанції, діеть ся все діялектично, а не метафізично, що вона не обертаеть ся вічно в тім самім круговоротї, але переживає дійсну історію. Передовсїм Дарвін завдав метафізичному пониманю природи найсильнїйший

удар, показавши, що вся нинішна орґанічна природа, ростини і зьвірята, отже і чоловік, се продукт процесу розвитку, що триває міліони літ. Та що можна би на пальцях порахувати тих природознавців, що навчили ся діялектично думати, то з конфлікту між відкритими результатами і традицийним методом повстало безграничне замішанє, яке тепер панує в теоретичних природничих науках і доводить до розпуки учителів і учеників, письменників і читачів.

Точне представленє всего сьвіта, його розвитку і розвитку людськости, а також образу того розвитку в людських умах, можливе отже лиш діялектичною дорогою, при безнастанній обсервації загальних круговоротів початку і кінця, проґресивних і реґресивних змін. В тім змислі виступила також сейчас новійша німецька фільозофія. Кант почав свою діяльність тим, що розклав сталу соняшну систему Нютона і його вічність (коли вже упав перший удар!) в історичний процес, в повстанє сонця і всіх планет з кружачої маси мраки. При тім зробив він заключенє, що з сим повстанєм мусить бути звязаний будучий конець соняшної системи. Його погляд умотивував математично в пів столїтя пізнїйше Laplace а іще за пів столїтя доказано спектроскопом, що в сьвітовім просторі істнують такі горючі маси в ріжних степенях згущеня.

Отся новійша німецька фільозофія найшла своє заокругленє в системі Геґеля, де в-перве (і се найбільша заслуга Геґеля) представлено весь природний історичний і духовий сьвіт процесом, зложеним з безнастанного руху, зміни, перетворюваня і розвитку, і пробувано виказати внутрішну звязь в тім руху і розвитку. З сеї точки погляду не представляла ся уже історія людськости пустим хаосом безсенсових насильств, що їх із судейско-

го місця зрілого вже тепер фільозофічного ро зуму треба всїх однаково осудити, і що їх най лучше забути як найшвидше, але процесом роз витку самої людськости; а задачею думки стало тепер, прослїдити степеноване того процесу через усї його шляхи і виказати його внутрішну правильність через усї позірні случайности.

Що сама система Геґеля не сповнила задачі, яку собі назначила, се тут байдуже. Її епохальна заслуга в тім, що вона поставила ту задачу. Бо-ж се як-раз така задача, що одиниця ніколи не зможе її сповнити. Хоч Геґель — побіч Saint-Simon-а — був найунїверсальнїйшим умом свого часу, то все таки був він ограничений поперше обсягом свого знаня, який мусить бути ограничений, а по друге знанєм і поглядами своєї епохи, які також ограничені що-до обсягу і глубини. До того прилучила ся і третя причина. Геґель був ідеалїстом, т. є. думки його ума не були для нього меньше чи більше абстрактними образами дїйсних річий і процесів, а на відворот річи і їх розвиток були лиш здійсненими образами "ідеї", що якимсь чудом істнувала ще перед сьвітом. Таким чином все поставлено до гори ногами і зовсїм відвернено дїйсну сьвітову звязь. І хоч як правдиво і ґенїяльно поняв Геґель деякі поодинокі звязи, то з висше наведених причин мусїло і детайлях вийти богато полатаним, штукованим, сконструованим, одним словом — відверненим. Система Геґеля, се в цїлости невдачний порід, але і послїдний в своїм роді. В нїй находила ся еще одна втутрішна невилїчима противорічність: з одної сторони опирала ся вона в своїй сути на історичнім погляді, після котрого людська історія є процесом розвитку, який по своїй сути не може найти інтелектуального закінченя через відкритє т. зв. абсолютної правди; а з другої сторони

хотіла вона бути виразом тої абсолютної правди. Все обнимаюча, раз на все закінчена система пізнаня природи находить ся в противорічности з діялєктичним думанєм, яке не виключає, але противно принимає, що систематичне пізнаванє всего внїшного сьвіта може від поколїня в поколїнє робити великанські поступи.

Пізнанє повного перекрученя дотеперішного німецького ідеалїзму мусїло довести до матеріялїзму, але — треба замітити — не до лиш метафізичного, виключно механїчного матеріялїзму XVIII. столїтя. Супротив наївно революційного, простого опрокиненя всеї давнїйшої історії, новочасний матеріялїзм бачить в історії процес розвитку людськости і вважає своєю задачею відкрити закони його руху. Супротив понятя, що природа, се цїлість, яка обертаєть ся в вузкім круговороті і все остає однакова, з вічними сьвітовими тїлами, як учив Нютон, і з незмінними родами орґанїчних істот, як учив Лїнней, — супротив того понятя, що панувало і у Французів XVIII. столїтя і єще у Геґеля, новочасний матеріялїзм зводить разом новійші поступи в природничих науках,після яких природа так само має свою історію часу, сьвітові тїла і ті роди орґанїзмів, що насиляють їх при корисних обставинах, мають свій початок і конець, а круговороти, о скілько їх загалом можна приняти, виказують безконечно ширші розміри. В обох випадках являєть ся він чисто діялєктичним і не потребує вже фільозофії, що стояла-б над иньшими науками. Скоро лиш до кождої поодинокої науки поставимо жаданє, щоб вона вияснила своє становище в загальній звязи річий і їх знаню, всяка окрема наука про ту загальну звязь стає злишня. З усеї дотеперішної фільозофії задержує лиш єще самостійність наука

про думане і його закони — формальна льоґіка і діялектика. Все иньше входить в позитивну науку природи і історії.

Коли переворот в поглядах на природу міг відбувати ся лише в такій мірі, в якій дослід достарчав відповідного позитивного матеріялу, то богато швидше набрали значіня історичні факти, які спричинили рішаючий зворот в пониманю історії. В 1831. році наступив в Ліонї перший робітничий страйк; в роках 1838—42 осягнув свою кульмінаційну точку перший національний робітничий рух, рух Хартистів. Клясова боротьба між пролетаріятом і буржуазією виступила на перший плян в історії найкультурнійших країв Европи в такій самій мірі, в якій там розвивав ся великий промисл з одної сторони, а з другої ново-добуте політичне пановане буржузії. Наукам буржуазійної економії про ідентичність інтересів капіталу і праці, про загальну гармонію і загальний народнїй добробут, які суть наслідками свобідної конкуренції, факти що-раз сильнійше доказували брехню. Всіх тих річий не можна було заперечити, таксамо, як і французького та анґлійського соціялїзму, який був їх теоретичним, хоч і дуже неповним виразом. Але старе, ідеалїстичне понимане історії, що його ще не усунено, не знало ніякої клясової боротьби, опертої на матеріяльних інтересах, анї загалом ніяких матеріяльних інтересів; продукція, як і всї економічні відносини приходили тут лиш мимоходом, як підрядні елементи "історії культури".

Нові факти змусили до нового розслїдженя всеї дотеперішної історії, і тут показало ся, що вся дотеперішна історія з виїмком первісних відносин була історією клясової боротьби, що ті кляси суспільности, які поборюють себе взаїмно, се кождочасний продукт продукційних і

комунікаційних відносин, одним словом економічних відносин своєї епохи, що таким чином кождочасний економічний устрій суспільности становить підставу, якою треба в послїдній інстанції пояснити всю будову правних і полїтичних інституцій, як також релїґійних, фільозофічних і всяких інших поглядів. Геґель освободив пониманє історії від метафізики, вчинив його діялектичним, але його пониманє історії було в своїй сути ідеалїстичне. Тепер прогнано ідеалїзм з його послїдного пристановища, з пониманя історії, і найдено дорогу, щоб людську сьвідомість обяснити їхнїм істнованем, а не, як доси, їхне істнованє їхною сьвідомістю.

Тепер соціялїзм не являв ся вже припадковим відкритєм сього чи того ґенїяльного ума, а конечним продуктом боротьби двох історично витворених кляс, пролетаріяту і буржуазії. Його задачею не було вже, зладити як найбільше досконалу систему суспільности, а розслїдити історію економічного процесу, що з него вийшли ті кляси і їх боротьба, і найти в економічнім положеню, сотворенім тим процесом, способи для розвязки конфлїкту. Але з тим матеріялїстичним пониманем дотеперішний соціялїзм не сходив ся так само, як пониманє природи зі сторони французького матеріялїзму з діялектикою і новійшими природничими науками. Дотеперішний соціялїзм критикував вправдї істнуючий капіталїстичний спосіб продукції та його наслїдки, однак не вмів його обяснити, отже і справити ся з ним; він умів лиш назвати його просто злим і тому опрокинути. Чим сильнїйше горячив ся против нероздїльного з ним визискуваня робітничої кляси, тим меньше був в станї подати ясно, в чім лежить те визискуванє і як воно повстає. А тут ходило як-раз о те, аби з одної сторони представити капіталїстичний

спосіб продукції в його історичній звязи і необ
ходимости для означеного історичного періо
ду, отже і конечність його загину, а з другої сто
рони вияснити його внутрішний характер, яки
усе ще був закритий. Те стало ся через від
крите надвартости. Доказано, що присвоєне
неоплаченої роботи становить основну форму
капіталїстичного способу продукції і доконува-
ного ним визискуваня робітника; що капіталїст,
хоч-би робучу силу робітника купив за повну
вартість, яку та має як товар на товаровім рин-
ку, все таки добуває з неї більшу вартість, чим
заплатив за неї; і та надвартість в послїдній ін-
станції становить суму вартостий, з якої назби-
руєть ся все зростаюча сума капіталу в руках
маючих кляс. Походжене капіталїстичної про-
дукції і продукції капіталу таким чином поясне-
но.

Оба ті великі відкритя: матеріялїстичне пони-
мане історії і вияснене таємниці капіталїстич-
ної продукції при помочи надвартости завдя-
чуємо Марксови. З ними соціялїзм став науко-
ю, і тепер ходить головно о се, щоб її дальше
розвивати в її подробицях і звязях.

III.

Матеріялїстичне понимане історії виходить від заложеня, що продукція, а побіч неї виміна продуктів становить підставу всего суспільного устрою; що в кождій суспільности, яка виступає в історії, розділ продуктів, а з ним соціяльне ґруповане кляс і станів укладаеть ся після того, що і як продукуеть ся. Таким чином послїдних причин суспільних перемін і полїтичних переворотів треба шукати не в умах людий, в зрості їхнього вниканя в вічну правду і справедливість, а в змінах способу продукції і виміни, не в фільозофії, а в економії даної епохи. То-ж коли будить ся сьвідомість, що істнуючі суспільні уряджeня нерозумні і несправедливі, що розум став безмислицею а добродійства язвою, то се лише знак, що в методах продукції і формах виміни наступили по тихо зміни, до яких уже не підходить суспільний устрій, прикроєний до давнїйших економічних условин. Тим рівночасно сказано, що способи до усуненя відкритих недостач находять ся — в меньшім або більшім розвитку — також в змінених продукційних условинах. Тих способів не можна видумувати з голови, але треба їх при помочи голови відкрити в істнуючих матеріяльних фактах продукції.

Як-же тепер мaеть ся річ з новочасним соціялїзмом?

Істнуючий суспільний устрій — се вже доволї загально принято — сотворила пануюча тепер кляса, буржуазія. Властивий їй спосіб продукції, названий від Маркса капіталїстичним, не міг погодити ся з місцевими і становим прілеґіями тай з обопільними особистими звязами фев-

дальних порядків; буржуазія повалила февдальний устрій і збудувала на його руїнах буржуазійний суспільний лад, царство свобідної конкуренції, свобідного переселеня рівноправности властителїв товарів і т. п. буржуазійних блаженьств. Капіталїстичний спосіб продукції міг тепер свобідно розвивати ся. Від коли пара і нова машинерія перемінили стару мануфактуру в великий промисл, продукційні відносини, що виробили ся під проводом буржуазії, розвинули ся з нечуваною доси швидкістю і в нечуваній доси мірі. Але як свого часу мануфактура і під її впливом дальше розвинене ремесло попали в конфлїкт з февдальними путами цехів, так великий промисл в своїм повнїйшім розвитку попадає в конфлїкт з границями, між якими держить його капіталїстичний спосіб продукції. Нові продуктивні сили переросли вже буржуазійну форму їхнього використаня, а сей конфлїкт межи продуктивними силами і способом продукції не повстав в людських головах, як пр. конфлїкт гріхів, що переходять з поколїня на поколїнє, з божою справедливістю, але він полягає в фактах, обєктивно, поза нами, незалежно від волї чи діяльности навіть тих людий, що його спровадили. Новочасний соціялїзм не є нічим іншим, як лиш умовим рефлексом того фактичного конфлїкту його ідейним відбитєм найперше в головах кляси, що безпосередно терпить від нього, робітничої кляси.

В чім полягає той конфлїкт?

Перед капіталїстичною продукцією, отже в середних віках, істнувала загально мала господарка на підставі власности робітників на засоби продукції: управа рілї свобідного або підданого хлопа, ремесло міст. Засоби до праці — ріля, хлїборобські знаряди, варстат, реміснчі знаряди — були засобами одиниць, обчислени-

ми лиш для ужитку одиниць, отже мусїли бути дрібні, карловаті, ограничені. Але за те належали вони звичайно до продуцента. Сї роздроблені, вузькі засоби продукції сконцентрувати, розширити, перемінити в могучу підойму продукції теперішности, було власне історичною ролю капіталїстичного способу продукції і його носительки буржуазії. Як вона, почавши з XV. столїтя, виповнила се історично на трьох степенях: простої кооперації, мануфактури і великого промислу, се представив докладно Маркс, в четвертім роздїлї "Капітала". Але буржуазія, як там також виказано, не могла тих ограничених засобів продукції перемінити в могучі продукційні сили, не обернувши їх з продукційних засобів одиниці на суспільні, яких може уживати лиш якийсь гурт людий. Місце прядїльного колїсця, ручного ткацького варстата, ковальського молота заняли прядїльна машина, механїчний ткацький варстат, паровий молот; місце поодинокої робітнї—фабрика зі співдїланєм соток і тисячів людий. А як засоби продукції, так перемінила ся також сама продукція із продуктів одиниць в продукти суспільні. Нитки, тканини, металеві товари, що виходили тепер з фабрики, були спільним продуктом многих робітників, що через їх руки мусїли переходити по черзї, заки стали готовими. Жадна одиниця не могла про них сказати: Се я зробив, се мій продукт.

Де первісний подїл працї, що повстав постепенно без пляну, є в суспільности головною формою продукції, там надає він продуктам форму товарів, що їх взаїмна, виміна, купно і продаж, уможливлюють поодинокому продуцентови заспокоїти його ріжнородні потреби.

Се дїяло ся в середних віках. Хлоп пр. продавав ремісникови рільничі продукти і за те купу-

вав у него продукти ремісничі. В ту суспільність поодиноких продуцентів товарів всунув ся тепер новий спосіб продукції. Серед первісного, безплянового поділу праці, що панував в цілій суспільности, заняв місце уплянований поділ праці, з'орґанїзований в поодинокій фабриці; побіч поодинокої продукції виступила продукція суспільна. Продукти обох сих способів продукції продавали ся на тім самім ринку, отже бодай в приближеню по однаковій ціні. Але уплянована орґанізація була сильнійша від первісного поділу праці, фабрики з суспільною працею давали свої продукти дешевше, чим відокремлені дрібні продуценти. Поодинока продукція упадала на однім поли за другим, суспільна продукція зреволюціонізувала весь старий спосіб продукції. Але сей її революційний характер пізнано так мало, що заведено її радше як спосіб до піднесеня і попираня товарової продукції. Її навязано безпосередно до істнуючих вже підойм товарової виміни: купецького капіталу, ремесла, наємної праці. Коли вона сама виступили як нова форма товарової продукції, форми присвоєня товарової продукції остали ся важними і для неї.

Підчас товарової продукції середних віків не могло навіть зродити ся питанє, до кого має належати плід праці. Виконав-же його поодинокий продуцент з сирого матеріялу, який звичайно належав до нього, а який часто таки він сам спорудив, своїми засобами до праці і працею рук власних або своєї сімї. Проте не потребував він того плоду доперва собі присвоювати, він з природи річи належав до нього. Власність продукту полягала отже на власній праци. Навіть там, де треба було чужої помочи, була вона звичайно побічною річю і діставала часто крім заплати ще і іншу нагороду: цеховий

ученик і челядник робили не так задля поживи і заплати, як для власного виобразованя в ремеслї. Між тим настала концентрація продукційних засобів в великих варстатах і мануфактурах, їх переміна на продукційні засоби суспільні. Але ті суспільні продукційні засоби і продукти трактовано так, як коли-б вони були продукційними засобами і продуктами одиниць, як се бувало давнійше. Присвоював собі доси властитель засобів до працї продукт для того, бо він був звичайно його продуктом, а чужа поміч була лиш виїмком, то тепер властитель засобів до працї продовжав присвоювати собі продукт, хоч се вже не був його продукт, а виключно продукт чужої працї. Продуктів, витворюваних від тепер суспільно, не присвоювали собі отже ті, що продукційні засоби дійсно вправили в рух і дійсно витворили продукт, але капіталїст. Продукційні засоби і продукция стали в сути річи суспільними, але їх підчинено формі присвоєня, обусловленій приватною продукцією одиниць, де отже кождий посїдає і вивозить на ринок свій власний продукт. Спосіб продукції підчинено тій формі присвоєня мимо того, що він зносить те, чим вона обусловлена.*) В тій противорічности, яка новому способови продукції надає капіталїстичний характер, **находить ся вже в зароді вся колїзія теперішности.** Чим більше новий сп ,

*) Не треба тут розводити ся, що хоч **форма** присвоєня остає та сама, **характер** присвоєня зістав висше з'ображеним процесом зреволюціонїзований не меньше, як продукт інших, се очевидно [illegible]ва дуже відмінні способи присвоєня. Мимоходом замічу, що наемна праця, в котрій весь капіталїстичний спосіб продукції находить ся в зароді, дуже давна; тут то там стрічаєть ся вона цїлими столїтями побіч невільництва. Але зарід міг розрости ся в капіталїстичний спосіб продукції доперва тоді, коли витворено відповідні історичні услівя.

сіб продукції приходив до пановання на всіх рішаючих полях продукції і ві всіх економічно рішаючих краях, витісняючи поодиноку продукцію аж до незначних останків, **тим ясчійше проявляла ся незгідність між суспільною продукцією а капіталїстичним присвоенем.**

Як згадаю, перші капіталїсти застали вже форму наемної праці, але лиш як виїмок, побічне занятє, поміч, перехідну точку. Сільський робітник, що йшов на якийсь час на службу, мав пару морґів власної землї, з котрої від біди міг жити. Цехові порядки дбали про те, аби нинїшний челядник міг стати завтра майстром. Однак се змінило ся, скоро лиш продукційні засоби перемінили ся на суспільні і сконцентрували ся в руках капіталїстів. Продукційний спосіб як і сам продукт дрібного поодинокого продуцента тратили щораз більше на вартости, і йому не оставало ся нїчого більше, як іти наняти ся до капіталїста. Наемна праця, давнїйше виїмок і поміч, стала тепер правилом і головною формою всеї продукції; давнїйше побічне занятє, стало тепер виключно діяльністю робітника. Тимчасовий наємний робітник перемінив ся в досмертного. Число досмертних наемних робітників побільшило ся до того кольосально через рівночасний упадок февдального ладу, розпущенє двораків февдальних панів, прогнанє хлопів з двірських ґрунтів. Між продукційними засобами, сконцентрованими в руках капіталїстів, а продуцентами, ограниченими в своїм посіданю лиш на свою робучу силу, наступив розділ. **Противорічність між суспільною продукцією а капіталїстичним присвоенєм прояви-ла ся як противеньство між пролєтаріятом а буржуазією.**

Ми бачимо, що капіталїстичний спосіб продукції втиснув ся в суспільність товарових про-

дуцентів, поодиноких продуцентів, що в їх суспільній звязи посередничила виміна їх продуктів. Але для всякої суспільности, що опираеть ся на товаровій продукції, характеристичне те, що в ній продуценти стратили власть над власними суспільними відносинами. Кождий продукує своїми припадковими продукційними засобами і для своєї спеціяльної вимінної потреби. Ніхто з них не знає, чи його продукт відповідає дійсній потребі, чи вернуть ся йому його кошти і чи загалом зможе що продати. Се називаєть ся анархією суспільної продукції. Але товарова продукція, як і всяка інша форма продукції, має свої питомі закони, яких не можна відділити від неї, і ті закони сповняють ся мимо анархії, в ній, через неї. Вани проявляють ся в одинокій істнуючій формі суспільної звязи, в виміні, а супротив поодинокого продуцента виступають як примусові закони конкуренції. З початку вони тим продуцентам навіть незвісні, і треба їх доперва постепенно відкривати при помочи довголітного досьвіду. Вони сповняють ся без продуцентів і мимо продуцентів, як сліпі природні закони даної форми продукції. Продукт опановує продуцента.

В середновічній суспільности, а іменно в перших столітях, продукція мала головно на оці власну потребу. Вона заспокоювала переважно лише потреби продуцента та його родини. Де істнували відносини особистої залежности, як пр. на селї, там причиняла ся також до заспокоєня потреб февдального пана. Тут отже не наступала виміна, то-ж і продукти не прибирали характеру товарів. Хлопська сїмя продукувала майже все, чого їй було потреба, посуду і одіж так само, як і віктуали. Коли доперва дійшла вона до того, що продукувала більше, чим для заспокоєня власних потреб і для обовязко-

вої данини февдальному панови, доперва тоді почала продукувати товари; та надвишка, призначена для суспільної виміни, виставлена на продаж, ставала товаром. Мійські ремісники мусїли все таки з самого початку продукувати для виміни. Але і вони заспокоювали найбільшу часть власних потреб самі, мали городи і трохи поля, пасли худобу в громадськім лїсї, з котрого брали також дерево і дрова, їхні жінки пряли лен, вовну і т. и. Продукція в цїлях виміни, товарова продукція доперва повставала. Тому ограничена виміна, ограничений ринок, сталий спосіб продукції, місцеве замкнене на вні, місцеве з'єдинене в серединї, марка (die Mark) на селї, цех в містї.

Та з розширенем товарової продукції, а іменно з виступом капіталїстичного способу продукції, виступили також яснїйше і з більшою могучістю дрімаючі доси закони товарової продукції. Давні звязи розвільнили ся, давні границї проломлено, продуценти переміняли ся щораз більше в незалежних від'окремлених товарових продуцентів. Проявила ся анархія суспільної продукції, яку доводили до крайних границь. Та головний орґан, яким капіталїстичний спосіб продукції підвисшив ту анархію в суспільній продукції, був власне противлежністю анархії: зріст орґанізації продукції, як продукції суспільної, в кождій галузи продукції. Сею підоймою капіталїстичний спосіб продукції зробив конець мирній постійности. В якій-небудь промисловій галузи його заведено, не терпів він побіч себе ніякого давнїйшого метода. Де заволодїв ремеслом, там знищив старе ремесло. Поле працї стало полем боротьби. Великі ґеоґрафічні відкритя і йдуча за ними кольонїзація збільшили простір збиту і прискорили переміну ремесла в мануфактуру.

Боротьба вибухла не лише між поодинокими льокальними продуцентами; льокальні боротьби розросли ся в національні, в торговельні війни XVII-го і XVIII-го столітя. На конець великий промисл і сотворене сьвітового ринку вчинили боротьбу універсальною, а рівночасно незвичайно різкою. Між поодинокими капіталістами, як також між цілими галузями промислу і цілими краями рішає корисність природних або витворених продукційних условин. — Побідженого безпощадно усуваеть ся з дороги. Се Дарвінова боротьба о істноване одиниції перенесена зі збільшеним шалом в суспільність. Природне становище зьвіряти являеть ся вершком людського розвитку. Противорічність між суспільною продукцією а капіталістичним присвоєнем виступає тепер як **противеньство між організацією продукції в поодинокій фабриці а анархією продукції в цілій суспільности.**

В сих обох проявах безнастанної противорічности, сотвореної його повстанем, порушаеть ся капіталістичний спосіб продукції, описуючи безвихідній "блудний круговорот", який уже відкрив Fourier. Але в кождім разї Fourier в своїм часї не міг єще бачити, що той рух іде радше по спіральній лїнії і мусить, як рух планет, дійти до кінця через з'ударене з центром. Ся сила суспільної анархії в продукції пре до того, що велика більшість людий переміняеть ся що-раз більше в пролетарів, а знов маси прелетаріяту зроблять остаточно конець продукційній анархії. Ся сила соціяльної анархії в продукції пре до того, що безконечне доконалене машин великого промислу переміняеть ся для кождого промислового капіталїста під карою загибелї в примусовий закон. Але удосконалювати машини, се значить тілько, що робити злишньою людську працю. Коли заведене і збільшене ма-

шинерії означає усунене міліонів ручних робітників немногими машиновими робітниками, то уліпшене машинерії означає усуване що-раз більшого числа таки машинових робітинків, а в послїдній інстанції витворене числа наемних робітників до розпорядимости, яке перевисшає пересїчну потребу капіталу, витворене правдивої промислової резервової армії, як я се назвав уже 1845. р.*), яка є до розпорядимости для часу, коли промисл працює з повним розмахом, яку викидає на брук крах, що мусить наступити опісля, яка ві всякім часї тяжить оловяним тягаром у ніг робітничої кляси в її боротьбі з капіталом о істноване, яка є реґулятором для задержаня робітничої плати на низькім уровени, прикроєнім до капіталїстичних потреб. Так то дієть ся, що машинерія, коли говорити за Марксом, стає найбільш могучим воєнним засобом капіталу против робітничої кляси, що спосіб до праці вибиває безнастанно робітникови з рук спосіб до житя, що власний продукт робітника переміняєть ся в орґан до закріпощеня робітника. Таким чином економізоване засобів до праці стає з гори рівночасно найбезглянднїйшою розтратою робучої сили і рабунком, сповненим на нормальних условинах робучих функцій, а машинерія, той найбільш могучий спосіб для скороченя часу праці, обертаєть ся в найнехибнїйший засіб, щоб робітника і його сїмю держати все жите готовими для потреб капіталу. Таким чином перепрацьоване одного стає безробітєм для другого,а великий про мисл, що облїтає всю земну кулю за консументами, ограничує в себе дома консумцію мас до голодового мінїмума, руйнуючи тим власний

*) "Lage der arbeitenden Klasse in England" (Положене робітничої кляси в Англїї), стор. 109.

втнутрішний ринок. “Закон, який релятивне перелюднене або промислову резервову армію держить усе в рівновазї з обємом і енерґією аккумуляції капіталу, приковує робітника до капіталу міцнїйше, як Гефайстові ланцухи Прометея до скали. Він обусловлює аккумуляцію нужди, відповідну аккумуляції капіталу. Аккумуляція богацтва на однім бігуні є рівночасно аккумуляцією нужди, муки, невільництва, темн... озьвіреня і моральної деґрадації на бігуні противнім, т. є по стороні кляси, що продукує свій власний продукт як капітал” (Маркс, “Капітал”, стор 671). А ждати від капіталїстичного способу продукції иншого розділу продуктів, значило-б домагати ся, щоб електроди батерії, як довго получені з нею, лишали воду ненарушеною, а не витворювали на позитивнім бігуні кислород, а на неґативнім водород.

Ми бачили, як здібність доскональеня новочасної машинерії, доведена до крайних границь, при помочи анархії продукції в суспільности зміняєть ся в примусовий закон для кождого промислового капіталїста, що змушує його все доскональити свою машинерію, все підвисшати її продукційну силу. В такий самий примусовий закон зміняєть ся для него сама фактична змога, розширити свою продукційну область. Незвичайна сила розширеня великого промислу, супротив котрої сила розширеня ґазів виглядає дійсною дїточою іграшкою, стає тепер перед нашими очима як кваліїтативна і квантітативна потреба розширеня, яка кпить зі всяких перепон. Перепони творить консумція, збит, ринки для продуктів великої індустрії. Але здібність розширеня ринків, екстензивну і інтензивну опановують найперше зовсім инші закони, що ділають з далеко меньшою енерґією. Розширенє ринків не може додержати кроку розширеню продук-

ції. Колїзія неминуча, а що вона не може витворити ніякої розвязки, доки не розсадить самого капіталїстичного способу продукції, то стає періодичною. Капіталїстична продукція витворює новий "блудний круговорот".

В дійсности від 1825. р., коли настала перша загальна кріза, весь промисловий і купецький сьвіт, продукція і виміна всїх цивілїзованих народів та їх меньше чи більше варварських прихвостнїв, меньше-більше раз на десять лїт вискакує з колїї. Рух кульгає, ринки переповнені, продукти лежать масами і не можна їх збути, готових гроший не видно, кредит зникає, фабрики стоять без руху, робучі маси не мають способів до житя, бо випродукували їх за богато, банкроцтво йде за банкроцтвом, лїцитація за лїцитацією. Роками треває те кульганє, продуктивні сили і продукти розтрачуєть ся і руйнуєть ся масами, аж доки накопичені маси товарів не відплинуть з меньшою або більшою стратою вартости, доки продукція і виміна не перейдуть постепенно в рух. Рух що-раз більше прискорюєть ся, впадає в троп, промисловий троп переходить в ґальоп, а ґальоп розвиваєть ся аж до рознузданого лету повного промислового, купецького, кредитового і спекуляційного Steeple-chase, щоб наконець після найкарколомнїйших скоків упасти знов в рів краху. І так усе з початку. Се пережили ми від 1825. р. цїлих пять разів, а в сїй хвили (1877. р.) переживаємо в-шесте. А характер тих кріз так остро витиснений, що Fourier схарактеризував їх усїх, коли першу назвав крізою з надміру (crise pletorique).

В крізах вибухає насильно противорічність між суспільною продукцією а капіталїстичним присвоєнєм. Товаровий обіг моментально знищений: циркуляційний спосіб, гроші, стає циркуляційною перепоною, всї закони товарової

продукції і товарової циркуляції обертають ся до гори ногами. Економічна колізія осягнула свій вершок: **спосіб продукції бунтуєть ся против способу виміни.**

Факт, що суспільна орґанїзація продукції в фабриці розвинула ся до степеня, на котрім не може погодити ся з істнуючою біля неї і над нею анархією продукції в суспільности, сей факт стає понятним навіть капіталїстам через насильну концентрацію капіталів, яка відбуваєть ся підчас кріз при помочи руїни многих великих і ще більше малих капіталїстів. Весь механїзм капіталїстичного способу продукції відмовляє служби під натиском продуктивних сил, витворених ним самим. Він не може всеї тої маси продукційних засобів перемінити на капітал; вони лежать даром і якраз тому то мусить також лежати даром промислова резервова армія. Продукційні засоби,способи до житя, робітники, які суть до розпорядимости, всї елементи продукції і загального богацтва находять ся в надмірі. Але "надмір стає жерелом нужди і недостатку" (Fourier), бо якраз він перешкаджає переміні продукційних засобів і способів до житя на капіталїстичній суспільности не можуть продукційні засоби зачати діяльности, не замінивши ся перед тим в капітал, в спосіб до визиску людської робучої сили. Те, що способи до продукції і житя мусять прибрати форму капіталу, стає мов злий дух між ними а робітниками. Воно перешкаджає з'єдиненю річевої і особової підойми продукції, воно забороняє продукційним способом функціонувати, а робітникам працювати і жити. Отже з одної сторони капіталїстичний спосіб продукції стає задля власної нездібности неможливим до дальшої управи тих продуктивних сил, а з другої сторони самі продуктивні сили пруть зі зростаючою силою

до того, аби знести противорічність, освободити їх від того, що витискає на них марку капітала, аби **фактично признати їх характер як суспільних продуктивних сил.**

Той натиск сильно зростаючих продуктивних сил против їхньої капіталїстичної марки, той зростаючий примус до признаня їх суспільного характера, змушує клясу капіталїстів, щоб вона сама що-раз більше трактувала їх як суспільні продуктивні сили, о скілько се серед капіталїстичних условин взагалї можливе. І період промислового розцьвіту зі своїм безграничним розростом кредита, і сам крах через упадок великих капіталїстичних підприємств, пруть до тої форми усуспільненя більших мас продукційних засобів, що проявляєть ся в ріжних родах акційних товариств. Декотрі з тих продукційних і комунїкаційних засобів вже з гори такі кольосальні, що виключають, як пр. зелїзниці, всяку иньшу форму капіталїстичного визиску. На певнім степени розвитку не вистарчає вже і та форма; краєві великі продуценти тої самої галузи промислу лучать ся в "трост" (Trust), спілку для реґуляції продукції; вони назначають загальну скількість, яку мається ся випродукувати, ділять її між себе і таким чином вимушують означену з гори ціну продажі. Та що такі трости при першім злім часї для підприємства розладять ся, то пруть тим самим до ще більше сконцентрованого усуспільненя: вся галузь промислу переміняєть ся в одним-одно велике акційне товариство, краєва конкуренція робить місце краєвому монополеви того товариства, як се стало ся 1890 р. з анґлїйською алькалїчною продукцією, яка тепер після з'єдиненя всїх 48 великих фабрик находить ся в руках одним-одного, суцільно веденого товариства з капіталом 120 мілїонів марок.

В тростах переміняєть ся свобідна конкурен-

ція в монополь, безплянова продукція капіталїстичної суспільности капітулює перед пляномірною продукцією наступаючої соціялїстичної суспільности. Все те найперше іще на користь капіталїстів. Але визиск стає тут такий очевидний, що його упадок конечний. Ніякий нарід не буде терпіти веденої тростом продукції, такого очевидного визиску суспільности малою бандою відтиначів купонів.

Сяк чи так, з тростами чи без них, мусить*) наконець офіціяльний репрезентант капіталїстичної суспільности, держава, переняти управу продукції. Ся конечність переміни в державну влас

---

*) Говорю: **мусить.** Бо лиш тодї, коли продукційні і комунїкаційні засоби **дійсно** переростуть управу акційних товариств, коли отже удержавнене **економічно** неминуче, лиш тодї означає воно, хоч-би переводила його і теперішна держава, економічний поступ, осягнене нового степеня на шляху опанованя всїх продуктивних засобів через саму суспільність. Та в найновійших часах, відколи Бісмарк кинув ся до удержавненя, проявив ся якийсь фалшивий соціялїзм, що виродив ся тут і там навіть в сервілїзм, який всяке удержавнене, навіть Бісмарківське, називає прямо соціялїстичним. Коли-б таке удержавнене тютюну було соціялїстичним,то в такім разї Наполеона та Метернїха треба би зачисляти до перших основателїв соціялїзму. Коли бельгійська держава із своїх буденних полїтичних і фінансових причин побудувала сама в себе зелїзницї, коли Бісмарк удержавним головні зелїзничі лїнїї Прус без всякої економічної конечности, прямо на те, аби мочи їх на случай війни лучше урядити і використати, аби зелїзничих урядників виховати на правительственну виборчу худобу, а головно, аби сотворити собі нове жерело доходів, незалежне від ухвал парлямента, — то се нїяк не були соціялїстичні кроки, безпосередно чи посередно, сьвідомо чи несьвідомо. Інакше королївська морська торговля, королївська порцелянова мануфактура і навіть компанїйні кравцї при війську були-б соціялїстичними урядженями, або навіть удержавнене — домів розпусти, що за Фрідріха Вільгельма III. в 30их роках (минувшого столїтя — **М. Л.)** пропонував зі всею серіозністю, такий Шлєвмаєр.

ність виступає найперше в великих комунїкаційних інституціях, як почта, телеґрафи, зелїзниці.

Коли крізи відкрили нездібність буржуазії до дальшої управи новочасних продуктивних сил, то переміна великих продукційних і комунїкаційних інституцій в акційні товариства, трости і державну власність показує недостаточність буржуазії для сеї цїли. Всї суспільні функції капіталїстів сповняють тепер оплачені урядники. Капіталїст не має тепер іншої суспільної діяльности крім відтинаня купонів і гри на біржі, де ріжні капіталїсти відбирають один другому капітали. Коли капіталїстичний спосіб продукції усував найперше робітників, то тепер усуває капіталїстів і спихає їх, зовсім так само як робітників, між злишнє населенє, хоч найперше ще не між промислову резервову армію.

Але анї переміна в акційні товариства і трости, анї в державну власність не зносить того, що на продуктивних силах витискає марку капітала. При акційних товариствах і тростах се очевидне. Держава знов єсть лиш орґанїзацією, яку творить собі буржуазійна суспільність, щоб зберігати загальні внїшні условини капіталїстичного способу продукції против нападів робітників і поодиноких капіталїстів. Новочасна держава і по своїй формі єсть в сути річи капіталїстичною машиною, державою капіталїстів, ідеальним все-капіталїстом. Чим більше продуктивних сил переймає вона на свою власність, тим більше стає дійсним всекапіталїстом, тим більше горожан визискує. Робітники остають наймитами, пролєтаріями. Капіталїстичних условин не зносить ся, лиш доводить ся їх до крайних границь. І тут вони провалюють ся. Державна власність продуктивних сил, се не розвязка конфлїкту, але вона криє в собі формальний спосіб розвязки.

Отся розвязка може лежати лиш в тім, що суспільний характер новочасних продуктивних сил буде фактично признаний, що спосіб продукції, присвоєня і виміни буде погоджений з суспільним характером продукційних засобів. А се може лиш так стати ся, що суспільність явно і без обиняків заволодіє продуктивними силами, які переросли всяку іншу управу крім суспільної. Таким чином суспільний характер продукційних засобів і продуктів, що тепер обертаєть ся против самого продуцента, переломляє періодично спосіб продукції і виміни і проходить лиш як сліпий природний закон насильно і руйнуючо, буде переведений продуцентом з повною сьвідомістю і перемінить ся з причини перепони і періодичного упадку в наймогутнійшу підойму продукції.

Суспільно діяльні сили проявляють ся таксамо, як сили природи: сліпо, насильно, руйнуючо, доки їх не пізнаємо і не числимо ся з ними. Та коли ми їх вже пізнали, поняли їх діяльніст, їх напрями, їх успіхи, то лиш від нас самих залежить, підчиняти їх що-раз більше нашій воли і при їх помочи осягати наші цілі. Се відносить ся особливо до нинішних могучих продуктивних сил. Як довго ми уперто боронним ся зрозуміти їх природу і характер — сему зрозумінню опираєть ся капіталїстичний спосіб продукції і його оборонці — так довго ділають ті сили мимо нас, против нас, так довго опановують нас, як ми се широко представили. Але коли зрозуміти їх природу, то в руках з'єдинених продуцентів можуть вони перемінити ся з демонічних володарів в послушних слуг. Се ріжниця між руйнуючою силою електричности в громах бурі а увязненою електричністю в телеграфах і жаровім луку, ріжниця між пожаром а огнем в службі чоловіка. З трактованєм нинїшних про-

дуктивних сил відповідно до їх пізнаної нарешті природи наступає на місце суспільної анархії в продукції суспільно-пляномірна реґуляція продукції відповідно до потреб загалу і кождої одиниці. Таким чином капіталїстичний спосіб присвоєня, в котрім продукт закріпощує найперше продуцента, а опісля і присвоїтеля, заміняєть ся способом присвоєня продуктів, який лежить в природі самих новочасних продукційних засобів: з одної сторони безпосереднє суспільне присвоєнє як спосіб до удержаня і розширеня продукції, з другої сторони безпосереднє індивідуальне присвоєнє як спосіб до житя і уживаня.

Капіталїстичний спосіб продукції, обертаючи що-раз більше число населеня в пролетарів, творить силу, яка під карою загибелї змушена доконати того перевороту. Пручи що-раз більше до переміни великих, усуспільнених продукційних засобів в державну власність, показує сам дорогу до доконаня того перевороту. **Пролетаріят захопить державну власть і перемінить продукційні засоби найперше в державну власність.** Але тим самим скасує він себе як пролетаріят, скасує і лясові ріжниці і противеньства, а тим самим і державу як державу. Дотеперішна суспільність, що обертала ся в клясових противеньствах, потребувала держави, т. є. орґанїзації кождочасної визискуючої кляси для збереженя внішних продукційних условин, а іменно для насильного держаня визискуваної кляси в сотворених істнуючим способом продукції условинах гнету (невільництво, кріпацтво або підданьство, наємна праця). Держава була офіціяльним репрезентантом всеї суспільности, її зіставленєм в видимій корпорації, але лиш о стілько, о скілько була державою тої кляси, що в своїм часї сама репрезентувала всю

суспільність: в старинї державою горожан, що держали невільників, в середних віках державою февдальної шляхти, в наших часах державою буржуазії. Коли-ж держава стане наконець фактично репрезентантом всеї суспільности, зробить сама себе злишньою. Скоро нема нїякої суспільної кляси, яку треба-б було держати в закріпощеню, скоро з клясовим панованєм і боротьбою о істнованє, основаною в дотеперішній анархії продукції, усунеть ся також випливаючі з того колїзії і ексцеси, нема що більше угнїтати, що вимагало окремої репресійної власти, держави. Перший акт, в якім держава виступає дійсно як репрезентант всеї суспільности — опанованє продукційних засобів в імени суспільности — є рівночасно її послїдним самостійним актом як держави. Інтервенція державної власти суспільні відносини стає злишньою в одній области за другою і так засипає сама від себе. На місце правлїня особами стає управа річами і ' продукційними процесами. Держава "зносить ся", вмирає. Сим треба міряти фразу про "свобідну народню державу, отже так після її тимчасового аґітаторського управненя, як також після її оконечної наукової недостаточности; сим треба таксамо мірити жаданє т. зв. анархістів, щоби державу скасувати з нинї на завтра.

Від часу історичного виступу капіталїстичного способу продукції опанованє всїх продукційних засобів через суспільність уносило ся меньше або більше неясно частїйше перед одиницями, як і цїлими сектами як ідеал будучности. Але воно могло стати можливим, історичною конечністю доперва тоді, коли для його переведеня находить фактичні условини. Як всякий інший суспільний поступ, так воно може бути переведеним не через осягненє переконаня, що істно-

ванє кляс противить ся справедливости, рівности і т. д., не через саме бажанє знести ті кляси, але через певні нові економічні условини. Розділ суспільности на клясу визискуючу і визискувану, пануючу і угнетену, був конечним наслідком давнійшого недостаточного розвитку суспільности. Як довго вся суспільна праця дає лиш такий дохід, який лиш малим перевисшає те, чого треба для конечної екзизтенції всїх, як довго отже праця забирає весь або майже весь час великої більшости членів суспільности, так довго мусить та суспільність ділити ся на кляси. Побіч тої великої більшости, занятої виключно працею, творить ся кляса, увільнена від безпосередно-продуктивної праці, яка полагоджує спільні справи суспільности, як управа праці, державні справи, судівництво, наука, штука і т. д. Поділ на кляси оснований отже на законї поділу праці, хоч се не перешкаджає, щоб той поділ на кляси не переводив ся при помочи насильства і рабунку, хитрости і обману, і щоб пануюча кляса, засївши раз на своїм місци, нїколи не занедбувала укріпити своє панованє коштом робучої кляси і суспільну управу замінити на зростаючий визиск мас.

Коли таким чином поділ на кляси має певне історичне управненє, то лиш на даний період часу, для даних історичних условин. Оснований на недостаточности продукції, буде знесений через повний розріст новочасних продуктивних сил. І дійсно знесенє суспільних кляс обусловлене таким степенем історичного розвитку, що на нїм стає анахронїзмом не лише істнованє сеї чи тої означеної кляси, але пануючої кляси загалом, отже само істнованє клясової ріжниції. Воно обусловлене отже таким степенем розвитку продукції, що на нїм присвоєнє продукційних засобів і продуктів, а тим самим політич-

ного пановання, монополю на образоване і духовий провід через окрему суспільну клясу стає не лише злишним, але також економічно, політично і інтелектуально перепоною розвитку. Сю точку тепер осягнено. Коли політичне та інтелектуальне банкроцтво буржуазії ледви-чи є таємницею їй самій, то її економічне банкроцтво повторяєть ся правильно що десять літ. В кождій кризі дусить ся суспільність під тягаром своїх власних, непримінимих для неї продуктивних сил і продуктів, і стоїть безпомічна перед безглуздою противорічністю, що продуценти не мають що консумувати, бо нема консументів. Експензивна сила продукційних засобів рве пута, наложені їй капіталїстичним способом продукції. Її освободжене з тих пут, се одиноке услівє безперивного, що-раз швидше поступаючого розвитку продуктивних сил, а тим самим практично безграничного розросту самої продукції. Не досить сего. Суспільне присвоєне продукційних засобів усуває не лиш істнуючу тепер штучну запору продукції, але також позитивну розтрату і знищене продуктивних сил і продуктів, що тепер неминучо товаришить продукції і доходить до кульмінаційної точки в кризах. Дальше дає воно масу продукційних засобів і продуктів до розпорядимости загалу через усунене безглуздого люксусового марнотравства пануючих тепер кляс та їх політичних репрезентантів. Змога, запевнити при помочи суспільної продукції всім членам суспільности істноване, яке не лише матеріяльно зовсім вистарчає і з кождим днем більшає, але також запевнює їм повне свобідне виобразоване і примінене їх фізичних і духових здібностий, та змо-

га настала тепер вперве, але вона настала.*)

З опанованем продукційних засобів через суспільність усунено товарову продукцію, а тим самим пановане продукта над продуцентом. Анархія суспільної продукції заміняєть ся пляномірною сьвідомою орґанїзацією. Боротьба о істноване устає. Сим доперва виділяєть ся чоловік в певнім змислї оконечно з царства зьвірят, переходить із зьвірячих условин істнованя в дійсно людські. Обсяг житевих условин, окружаючих людий, який доси панував над людьми, попадає тепер під пановане і контролю людий, котрі, стаючи панами свого власного усуспільненя, стають вперве сьвідомими, дійсними панами природи. Закони їх власної суспільної діяльности, що доси стояли супротив них як чужі, природні закони, які панують над ними, приміняють ся тепер людьми з повним знанем річи, а тим самим опановують ся. Власне усуспільнене людий, яке доси стояло супротив них як примус природи і історії, стає тепер свобідним твором їх рук. Обєктивні, чужі сили, що панували доси над історією, підпадають тепер під контролю людий. Доперва від тепер люди з повною сьвідомістю самі робити-муть історію, доперва від тепер суспільні причини, пущені ними в рух,

---

*) Кілька чисел нехай представить хоч в приближеню ту незвичайну експанзивну силу новочасних продукційних засобів, навіть під капіталїстичним гнетом. Після обчислень Giffen-а загальна сума богацтва великої Британії і Ірляндії виносила в круглих числах:

1814. року — 2.200 мілїонів фунтів штерлїнґів.
1865. року — 6.100 мілїонів фунтів штерлїнґів.
1875. року — 8.500 мілїонів фунтів штерлїнґів.

Щодо знищеня продукційних засобів і продуктів підчас кріз, то на другім конґресї нїмецьких промисловців в Берлїнї 21. лютого 1878, року загальну шкоду лиш в нїмецькім зелїзнім промислї підчас послїдного краху обчислено на 455 мілїонів марок.

матимуть переважно і в щораз більшій мірі такі наслідки, яких вони хотять. Се скок людськости з царства конечности в царство свободи.

На закінчене зберім коротко перебіг нашого розвитку:

I. Середновічна суспільність: Дрібна від'окремлена продукція. Продукційні засоби прикроєні до ужитку одиниць, проте первісно-безпомічні, дрібні, а їх наслідки карловаті. Продукція для безпосередного ужитку чи самого продуцента чи його февдального пана. Лиш там, де продукція перевисшає те запотребоване, виставляєть ся та надвижка на продаж і підпадає виміні: товарова продукція отже доперва повстає, але вже тепер містить в собі в зароді **анархію суспільної продукції.**

II. Капіталїстична революция. Переміна промислу найперше при помочи простої кооперациї і мануфактури. Концентрация розкинених доси продукційних засобів в великих робітнях, а тим самим їх переміна із продукційних засобів одиниці в продукційні засоби суспільні, переміна, яка в загалї не дотикає форми виміни. Старі форми присвоєня остають правосильними. Виступає **капіталїст** і як властитель продукційних засобів присвоює собі також продукти і робить їх товарами. Продукція стала суспільним актом, але виміна, а з нею і присвоєнє остають індивідуальними актами, актами одиниці: **Суспільний продукт присвоює собі поодинокий капіталїст.** Се головна противорічність, від якої походять всї інші, що в них живе теперішна суспільність і що їх виказує великий промисл.

А. Віддїленє продуцента від продукційних засобів. Засудженє робітника на досмертну наємну працю. **Противеньство між пролєтаріятом а буржуазією.**

Б. Зростаючий виступ і наслїдки законів, що

опановують товарову продукцію. Рознуздана конкуренційна боротьба. **Противорічність між суспільною арґанїзацією в одній фабриці, а суспільною анархією в загальній продукції.**

В. З одної сторони доскональнене машинерії, вчинене через конкуренцію примусовим законом для кождого поодинокого фабриканта і рівночасне з постійно ростучим увільнюванєм робітників зі служби: **промислова резорвова армія.** — З другої сторони безграничне розширенє продукції, таксамо примусовий закон конкуренції для кождого фабриканта. — З обох сторін нечуваний розвиток продуктивних сил, надвижка подачі над попитом, надпродукція, переповнене ринків, десятилїтні кризи, блудний круговорот: **тут надмір продукційних засобів і продуктів, там надмір робітників** без занятя і без засобів до житя; але ті обі підойми продукції і суспільного добробуту не можуть з'єдинити ся, бо капіталїстична форма продукції забороняє продуктивним силам функціонувати, продуктам циркулювати, хіба що замінять ся перед тим в капітал, до чого власне недопускає їх власний надмір. Противорічність зросла до безглуздя: **Спосіб продукції бунтуєть ся против способу виміни.**. Буржуазія проявляє нездібність до дальшої управи своїх власних суспільних продуктивних сил.

Г. Самі капіталїсти змушені в части признати суспільний характер продуктивних сил. Присвоєнє великих продукційних і комунїкаційних орґанїзмів найперше **акційними товариствами,** опісля **тростами,** а відтак **державою.** Буржуазія стає злишньою клясою; всї її суспільні функції сповняють тепер оплачені урядники.

III. Пролєтарська революція, розвязка противорічностий: Пролєтаріят загортає публичну власть і силою тої власти обертає суспільні про-

дукційні засоби, що висувають ся з рук буржуазії, в публичну власність. Тим актом освободжає продукційні засоби від їх дотеперішної капіталїстичної марки і надає їх суспільному характерови повну свободу розвитку. Стає можливою суспільна продукція після пляну, означеного з гори. Розвиток продукції чинить анахронізмом дальше істноване ріжних суспільних кляс. В міру того, як зникає анархія суспільної продукції, засипає також полїтичний авторітет держави. Люди, що стали наконець панами свого способу усуспільненя, стають тим самим рівночасно панами природи, панами себе самих — свобідними.

Довершити сего діла, що дасть свободу сьвітови, се історична задача новочасного пролетаріяту. Розслїдити його історичні условини, а тим самим його характер, і таким чином осьвідомити покликану до тої акції, а закріпощену тепер клясу про условини і характер її власної акції, се задача теоретичного виразу пролетарського руху, задача наукового соціялїзму.

Н. Бахурін.

Що таке соціялізм?

На який край ми тепер не поглянемо — на Німеччину, Францію, Америку чи Росію, — скрізь панує між людьми нерівність: одні люди сидять на спині у других, всїм насолоджують ся, всїм керують; другі люди роблять днями і ночами, живлять ся погано, сплять мало, отяжені лихом і бідою — піддані в усім своїм властителям і правителям.

В великих містах, на головних вулицях гуляє "чиста публика": тут все роскіш, що слїпить очи. В ранції рано, коли ще не розвидню-ється ся, вилазять звідкись старухи в лахманах, блїді дїти, якісь постатї людий і починають ворушитись в великім сьмітю, з жадністю підбира ють відпадки овочів, кавалки паперу і дрантя: се їхня пожива з того вони роблять собі "одежу." Тут збирають вони паливо..

Де причини такої нерівности?

Вонав тім, що одні люди всїм володіють, другі не мають нічого, крім двох рук до працї.

У перших і гроші, і машини, і доми, і земля, все вони захопили в свої руки, на свою власність. У других — нічого.

Суспільність подїлена на дві великих кляси: кляса властителїв капіталїстів і землевласників і кляса робітників пролетарів.

Аби знести ту нерівність, треба відобрати у капіталїстів підставу їхньої сили — їх власність; треба позбавити їх володїня фабриками і заводами, машинами і землею та копальнями. Тоді вони не зможуть гнобити робітних людий, тоді вони вже перестануть сидїти на шиї робітника. Та що зробити опісля з відобраним у капіталїстів добром? Чи подїлити все по рівній частинї всїм? Але сей плян до нічого не здалий: що доброго вийде з того, що один

чоловік одержить одну частину машини, другий другу, третий ще що небудь. Та й як його розділити все по рівній части — се просто немислима річ.

А опісля: навіть як би все можна було поділити, знов кождий почав би працювати, кождий за себе самого, як дрібний майстер: почав би продавати свої "товари", відбивати покупця у другого. В кого показалось би сил хоч краплину більше, той почав би вигравати, побіджати. Знов повстали би великі капіталїсти, і почалась би стара пісня. Частина властителів зруйнуваласьби і знов попалаб на службу до своїх щасливих соперників.

Значить **поділ** відобраного у капіталїстів добра, відобраних средств витвору, **не добрий.** Він знов приводить до нерівности — бо знов збогатять ся одні, і збіднїють другі. Лишаєть ся друге розвязане справи. Не дїлити, не розпорошувати відобраних средств витвору, а передати **їх на загальне користуване, спільно керувати витвором, вести його цілою громадою суспільства, після загального пляну.**

Це рішене зовсїм справедливе і вповні можливе. Подивіть ся як тепер цїлим витвором керують капіталїстичні союзи — трости? Купка великих капіталїстів, через своїх уповажнених людий — директорів, управителїв і т. д. провадять господарку в цїлім краю, ба навіть за границею, після певного пляну.

Чомуж ціле суспільство само не може того робити? Уявім собі товариство робітників, котрі працюють, як рівні члени одної і тоїж самої спілки. Таким — тільки величезним — товариством працюючих людий і є Соціялїзм.

Соціялїзм означає суспільний витвір, суспільне володїнє всїми средствами витвору, знесене нерівности між людьми, знесене подїлу людий

на кляси і перетворене всього людського суспільства в трудовий союз рівних і вільних людий.

Соціялїзм визволяє робітників з під власти капіталу і приносить величезні вигоди всьому людству.

Вже одно те, що люди провадити муть своє господарство після загального, спільного пляну приносить величезну користь: тепер через кепську орґанїзованість господарки одного, витворюєть ся занадто мало, а другого занадто богато.

Буває, що витворено так богато, що товари лежать і гниють; а купити їх голодний, зубожілий народ теж не встанї. Тодї повстає кріза, без робітє, росте убожество. За соціялїзму того не буде зовсїм. Бо наперед буде ся вираховувати як в однім спільнім господарстві, скільки чого треба витворити. Далї як вже все провадить ся після загального пляну, можна буде робить тільки найлїпшими машинами. Запроваджувати машини не бояти муть ся як тепер, коли захланний капіталїст, користаєть ся таною робочою силою і через те саме не запроваджує нових машин.

Праця найдосконалїйшими машинами, загальний, розумний плян працї, ведене її на широку скалю — все те дасть можливість заощаджувати робочий час, заощаджувати людські сили.

Величезне заощаджене сил буде зроблене при знесеню воєн, затратї сил на армію і фльоту, твердинь і гармат. Тепер сотнї тисяч, мілїони рук працюють для справи знищеня. Того за соціялїзму не буде. Та навіть в порівнаню й з теперішними "мирними" часами скільки можна заощадити сил.

Подивіть ся, яке величезне число сил витра-

чаєть ся на боротьбу кляс, на гноблене з боку пануючих і на пориви визволеня ся з боку пригноблених!

Соціялїзм, котрого робітнича кляса достигне лишень упертою боротьбою знесе кляси, зробить непотрібною БОРОТЬБУ між людьми і всї людські сили підуть на боротьбу з ворожими силами ПРИРОДИ, аби завоювати її.

Соціялїзм позволить заощадити стільки сил, позволить так уліпшити витвір, що праця із проклятя, що нависло над пригнобленим людством стане потребою здорового і вільного горожанина в соціялїстичнім суспільстві.

Пірветь ся золотий ланцух, що приковує робітника до капіталу.

Запанує тувариська праця, радісна, щаслива, вільна.

Ту ціль ставить собі робітнича кляса.

Теї цїли вона достигне упертою, тяжкою, кровавою боротьбою.

———o———

КОЖДИЙ РОБІТНИК І ФАРМЕР ПОВИНЕН ЧИТАТИ ПЕРЕДОВСІМ СОЦІЯЛЇСТИЧНІ ЧАСОПИСІ!

Чому?

Бо соціялїстична часопись обговорює кожду подію в краю і в сьвіті лише зі становиска інтересів робочого люду.

До найцікавійших соціялїстичних часописий в Америці належить

"РОБОЧИЙ НАРОД"

що виходить в Вінніпеґу кождого тижня і коштує лише півтора доляра річно.

Хто читає "Робочий Народ", виробляє собі суцільний сьвітогляд і може осудити кожду подію в суспільнім житю.

"РОБОЧИЙ НАРОД" обговорює в цікавий спосіб краєву і державну полїтику.

"РОБОЧИЙ НАРОД" виступає проти кождого лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

"РОБОЧИЙ НАРОД" доносить про робітничий рух на цілім сьвіті, про боротьбу робітничої кляси.

"РОБОЧИЙ НАРОД" учить соціялїзму. Хто хоче знати як соціялїсти думають про суспільні події, хто хоче навчити ся соціялїстичної думки, нехай читає передовсім "РОБОЧИЙ НАРОД"

Адреса:

"ROBOTCHYJ NAROD"

Box 3658 Sta. B.

Winnipeg, Man.

ЗАМОВЛЯЙТЕ ОТСІ КНИЖКИ В РЕДАКЦІЇ "РОБОЧОГО НАРОДА":

Розвиток соціялїзму від утопії до науки	15ц
Релїґія розуму	10ц
Добробит	10ц
Історія червоного прапора	10ц
Бог в революції	35ц
За землю і волю	25ц
Відокремлене Галичини	12ц
Конець сьвіта	10ц
Наш Прометей	10ц
Червоний Кобзар, найкращі пісні	10ц
Американський Робітник	10ц
Робітнича Читанка	15ц
Біблія капіталїста	10ц
Гори трупів і море крови та сліз	5ц
Золото і нужда в Америці	5ц
Жінка і соціяльне питане	10ц
Соціялїзм а Релїґія	15ц
Важне питане	5ц
Історія дурної корови, (або доля Українця в Галичині)	10ц
Кляси і суспільство	10ц
Українська справа під теперішню хвилю	5ц

Адресуйте так:

"ROBOTCHYJ NAROD"

Box 3658, (St. B.) Winnipeg, Man.